

Л.И.Тимофеев эпос деп халық поэмаларын хэм ертеклерин атайды (антик дәуириндеги эпос, орыс халық эпосы хэм т.б.). Екинши –теориялық мәнісінде эпос деп жанрды айтады, оның тийкаргы белгиси инсан характериниң кең түрде сүүретлениўи. Эпос баянлаўшы жанр, деп белгилейди Л.И.Тимофеев [1].

Адамның турмыслық жолы баянланады, ол қатнаскан ўақыялар сүүретленеди, оның ислеген ислери, адамлар менен қатнасы хэм т.б. Бундай болса, баянлаўшы жанр қарақалпақ аўыз-еки әдебиятында эйемги заманлардан бери қәлиплесип киятырған. Мысал ретинде, қарақалпақ халық дәстанлары «Алпамыс», «Қоблан», «Қырық қыз» хэм т.б. баянлаўшы жанрдың бизиң аўыз-еки әдебиятымызда ертеден пайда болғанын дереклери сыпатында белгиледи.

Баянлаўшы жанр я болмаса эпикалық жанр қарақалпақ классикалық жазба әдебиятында да болған, буған мысал ретинде Жийен жыраўдың «Посқан ел», Әжинияздың «Бозатаў», Бердақтың дәстанлық шығармаларын атап өтиўге болады. Демек, эпикалық жанрдың тийкаргы қарақалпақ аўыз-еки хэм классикалық жазба әдебиятында дәстүр болған.

Проза жанрында халықтың тарийхый раўажланыўының уллы басқышларын, мәмлекеттиң тарийхый шахсларының уллы ислерин сәўлелендиретуғын өз алдына жанр бар –бул мемуар әдебияты деп аталады.

Мемуар – француз хэм латын тиллеринен алынған сөз болып, ядқа алыў, еске түсириў деген мазмунды билдиреди. Мемуар әдебияты адамлардың өтмиштеги өзлериниң гүўа болған яки болмаса өзлери қатнаскан ўақыялар ҳаққындағы еске түсириў жазыўлары, хўжетли очерклер хэм автобиографиялық повестьлер киреди. Мемуар әдебият –көркем сөз өнериниң айрықша бир түри болып табылады. Бул жанрдың тийкаргы шәрти: авторлар турмысты образлы сәўлелендириў керек хэм соның менен бирге дәўирге характерли болған ўақыяларды конкрет формада ашып берип талап етиледди [2:205].

Қарақалпақ мемуар әдебиятында Ж.Аймурзаевтың «Жетимниң жүреги» повести автобиографиялық ме-

муарлық шығарма болып есапланады. Бул повесть жазыўшының жеке өмиринен алынып жазылған. Ж.Аймурзаевтың «Жетимниң жүреги» повести Қ.Айымбетовтың «Өткен күнлерден елеслер», К.Султановтың «Өмир дәптери», Т.Алланазаровтың «Заман гәрдиши», Х.Сейтовтың «Өмир соқпақлары» шығармалары менен бир қатарда қарақалпақ мемуар әдебиятының негизин курайды.

Әдебият теориясынан белгиледи болғанындай жанр ўақыттың өтиўи менен тарийхый өзгерислерге ушырайды. Ғәресизлик дәуириндеги қарақалпақ әдебиятында мемуар жанрында жаңа формалар пайда болды. Олар эссе, күнделик жазыўлар хэм нама формасындағы шығармалар. Бизиң миллий қарақалпақ әдебиятымызды эссе түринде тарийхый философиялық, психологиялық хэм публицистикалық пикирлерди жәмлестирип мемуар әдебиятын раўажландырған жазыўшы Өзбекстан Қахарманы Т.Қайыпбергенов. Автордың «Қарақалпақнама» дәрәтпеси қарақалпақ мемуар әдебиятындағы жаңа түр болып табылады. Автордың бул дәрәтпеси еки бөлиминен ибарат болып, биринши бөлиминде жазыўшының өмирбаянына байланыссы мағлыўматлар, әпсаналар, аңызлар, екинши бөлиминде қарақалпақ халқы, түркий тиллес халықлар, олардың тарийхына байланыссы мағлыўматлар, жазыўшының дүнъя, жәмийет, инсан ҳаққындағы көз-қараслары берилген.

Әдебияттың илиминде эпикалық жанрдың дүнъя халықлары әдебиятында пайда болыўы, қәлиплесиўи, раўажланыўы, эволюциясы бойынша академик Веселовскийдиң «Историческая поэтика», Жирмунскийдиң «Тюркский героический эпос» мийнетлеринде изертленген. Усы аспектте Бабурдың «Бабурнама» шығармасын қарақалпақ прозасындағы эпикалық жанрдың типологиясы көзқарасынан изертлеў ҳәзирги әдебияттың илиминиң әҳмийетли мәселелериниң бири.

Бабурдың дәрәтиўшилиги хэм «Бабурнама» шығармасы жәхән әдебияты тарийхында, түркий тиллес халықлар әдебиятында келешек әўладлар ушын сарқылмас әдебий булақ болып табылады.

Әдебиятлар

1. Тимофеев Л.И. Теория литературы. –Москва: «Просвещение», 1972.
2. Тимофеев Л.И., Тураев С.В.. Словарь литературоведческих терминов. –Москва: «Просвещение», 1974. –С. 205.
3. www.ziyouz.com
4. www.ziyouz.com

РЕЗЮМЕ

Ушбу мақолада ўзбек адабиётиниң ийрик намунаси, XVI аср ўзбек адабиётиниң классик шоир ва ёзувчиси Захириддин Мухаммад Бабурниң машхур «Бабурнома» асари ҳақида, унинг жанрий хусусиятлари, сюжет ива композицияси, тадқиқот қилиниши, мемуар жанри ва қарақалпақ эпик жанри билан типологик алоқалари, шу жумладан XX аср қарақалпақ прозасиниң ийрик вакили Т.Қайыпбергеновниң «Қарақалпақнома» асари билан таққосий тадқиқот масалалари ҳақида сўз боради.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы сравнительного изучения известного произведения «Бабурнама» крупного представителя узбекской литературы, классика узбекской литературы XVI века, поэта и писателя Захириддина Мухаммада Бабура, жанровые особенности данного произведения, сюжет и композиция, вопросы изучения, типологических связей мемуарного жанра и литературного эпического жанра. В частности рассматриваются вопросы типологических связей этого произведения с романом «Қарақалпақнама» известного писателя қарақалпақской литературы XX века Т.Қайыпбергенова.

SUMMARY

The article deals with the issues of comparative study of the famous work «Baburnama» of the great representative of Uzbek literature, classic of Uzbek literature of the XVI century, the poet and writer Zakhiriddin Mukhammad Babur, the genre features of this work of this work, plot and composition, issues of typological connection of memoir genre and literary epic genre. In particular, the author studies typological relationships with the novel «Karakalpaknama» of the famous writer of the XX century Karakalpak literature T.Kaypbergenov.

ABDULLA OROPOV SHE'RIYATIDA UMUMINSONIY QADRIYATLAR TALQINI

F.Kenjaev - o'zbek tili va adabiyoti mutaxassisligi magistranti
Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: individuallik, badiiy ifoda, obrazlilik, badiiy tafakkur, falsafiy talqin.

Ключевые слова: индивидуальность, художественная интерпретация, образность, художественная идея, философское толкование.

Key words: individuality, literary interpretation, imagery, literary-artistic idea, philosophic interpretation.

Ta'kidlash lozimki, inson qadrini ulug'lash badiiy asarlarning asosiy o'zagini tashkil etadi. Shu ma'noda, yaratilgan asarlarda insonni ezgulikka chorlash, o'z fe'l-

atvoridagi mavjud illatlarini anglab yetishi va ular bilan kurashishi singari ko'rinishlar badiiy ifoda qilinadi. Bu narsa ijodkorning butun e'tibori inson qalb kechinmalarini

ro'y-rost yoritishga qaratilganligidan dalolat beradi. Zero, yoshlarni milliy-ma'naviy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda badiiy adabiyotning o'rni beqiyosdir. Negaki, har qanday badiiy asarda hayot sabog'i, ijodkor qalb kechinmalari o'z ifodasini topadi. Shu ma'noda, har bir yaratilgan asar, albatta, o'quvchiga muayyan ma'noda ma'naviy ozuqa beradi.

Darhaqiqat, badiiy adabiyot, xususan, she'riyat asrlar davomida insonning qalb kechinmalarini, ichki olamini kashf etishga intilib kelgan. Zero, har qanday badiiy asarda inson orzu-istaklari, maqsad intilishlari ijodkorning estetik ideali asosida yoritiladi. Ma'lumki, she'riyat – shoir qalbi, ruhiy kechinmalaridan vujudga kelgan o'ziga xos olam. Shuning uchun ham o'quvchi yuksak saviyada yaratilgan she'rlarni o'qiganda o'ziga yangi bir dunyoni kashf etadi. Negaki, badiiy adabiyot, xususan, she'riyat asrlar davomida insonning qalb kechinmalarini, ichki olamini kashf etib kelgan. Qolaversa, har bir ijodkor, eng avvalo, o'z xalqining farzandi sifatida uning orzu istaklari, dard va armonlarini turli xil ifodalarda badiiy talqin etadi. Bu haqda Birinchi Prezidentimiz I.Karimovning quyidagi fikrlari alohida e'tiborga molik: "Xalqimiz doimo ma'naviy jasorat hissi bilan yashagan va bu ulug' tuyg'u uning hayotida yillar, asrlar o'tgani sayin tobora kuchayib, yuksalib bormoqda. Chunki xalq ma'naviyati shunday bir buyuk ummonki, har qaysi avlod undan kuch-qudrat, g'ayrat-ilhom olib, o'zining naqadar ulkan ishlarga qodir ekanini namoyon etadi" [2:171]. Mazkur fikrlarning isbotini O'zbekiston Qahramoni, Xalq shoiri A.Oripov ijodida kuzatishimiz mumkin.

A.Oripov she'riyati o'zining sarmazmunligi, fikrlar teranligi, badiiy ifodaning o'ziga xosligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Shoir she'rlarida qaysi mavzuni qalamga olinmasin, barchasida butun bashariyatga oid muammolar haqida o'quvchini hayratga soladigan tarzda badiiy talqin etiladi. A.Oripov ijodida uchun xos bo'lgan shunday mavzulardan biri bu – ayollar madhi. Bu borada shoirning "Ona" deb nomlangan she'ri alohida ahamiyat kasb etadi:

Ka'ba qopqasida turgan, ey posbon,
Avval onalarning ochgin yo'llarin.
Onalar poyiga tiz cho'k o'shal on,
Tavof qil, ko'zga surt, o'pgin qo'llarin [1:189].

E'tibor qilsak, ushbu she'rda musulmonlarning eng tabarruk, muqaddas joyi sanalmish Ka'ba qopqasidagi posbonga ham Onalarni tafov qilish, ularga hurmat-ehtirom ko'rsatish ta'kidlanayapti. Shu ma'noda, mazkur she'rda shoir Onalarning qanchalik ulug' va mo'tabar zot ekanligini tasvirlashda betakror badiiy ifoda yaratgan.

A.Oripov she'riyatning to'rtlik shaklida samarali ijod qilgan shoirlardan biridir. Uning to'rtliklarida inson fe'lida mavjud fazilat va illatlar o'z ifodasini topadi. Shoir to'rtliklarida inson buyuk yaratuvchi, cheksiz idrok sohibi, shu bilan birga mazkur fazilatlarining tom ma'nodagi aksini keltirib chiqaruvchi shavqatsiz qudrat egasi sifatida ham talqin etiladi.

Paydo bo'lganida zamin va zamon,
Avval yaralgandir daraxt va hayvon.
Bul ikki soddani aldamoq uchun,
Aqlini pesh qilib chiqqan so'ng Inson [1:250].

Adabiyotlar

1. Abdulla Oripov. Tanlangan asarlar. -T.: G.G'ulom nomidagi adabiyot va sana't nashriyoti, 2001.
2. Karimov I. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: «Ma'naviyat», 2008.
3. Rahimjonov N. Mustaqillik davri o'zbek she'riyati. -T.: «Fan», 2007.
4. Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z. –Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2006.

Mazkur maqolada o'zbek she'riyatida umuminsoniy muammolarning badiiy talqin qilinishi, shoirlarning ijodiy individualligi, badiiy mahorati kabi masalalar A.Oripov ijodi misolida nazariy va badiiy tahlil qilinadi.

РЕЗЮМЕ

PEZIOME

В статье анализируется художественное описание общечеловеческих проблем в узбекской литературе, а также индивидуальные творческие способности писателей. Объектом теоретического и практического анализа является творчество известного узбекского поэта А.Орипова.

Insonga nisbatan berilgan mazkur ta'rif va tasvir kishini teran fikr yuritishga chorlaydi. Zero, shoir to'rtliklaridagi ma'nodorlik hayotiy haqiqatlar hosilasi sifatida yangraydi. Shu sababli ularda har bir o'quvchi o'zning axloqiy fazilatlarini yoki fe'lida mavjud illatlarni anglashi mumkin.

Adabiyotshunos olim N.Rahimjonov ta'kidlaganidek, "Adabiyotning bosh vazifasi bu – insonni himoya qilish, insonni ulug'lash, undagi g'ayrinsoniy illatlar va odamiylik fazilatlarini kashf etish. Insonning ko'nglidagi rahmon bilan fe'lidagi shaytonning sir-sinoatlarini, qilmish-qidirmishlarini ochib berish" [3:16]. ekan A.Oripov she'riyati misolida bu fikrlarning amaliy tasdig'ini kuzatish mumkin.

Shoirning "Ona degan nom..." she'rida esa shunday satrlarni uchratamiz:

Dunyo shoirlari Vatan sha'niga
Sifat axtarmishlar qator va qator,
Nihoyat, kelmishlar bitta ma'niga:
Ona-Vatan deya bitmishlar ash'or [1:76].

Ushu satrlarida A.Oripov ijodiga xos bo'lgan muhim bir tamoyilni ko'rishimiz mumkin. Unda hayot haqiqati bilan qalb haqiqatining uyg'unligi mukammal saqlangan holda o'zining betakror badiiy ifodasini topgan. Zero, hayotda har bir insonning kamol topishida, uning kelajagi yo'lida Ona va Vatan rolini hech narsa bilan taqqoslab bo'lmaydi.

A.Oripov she'riyati haqida adabiyotshunos olim Q.Yo'ldoshev shunday mulohaza bildiradi: "Abdulla Orif she'riyati bilan o'zbek lirikasiga ko'ngil dardlari suvratlari, orzu-armonlar fojiasi, ruhiy iztiroblar manzarasi kirib keldi... Mavzuni she'r emas, balki she'rni mavzu mukarram qilardi. Dunyo va undagi olamshumul hodisalar haqida hayqirish talab etilardi" [4:251].

Ma'lumki, she'r – tuyg'uning voqe bo'lishi bilan birga shoir va o'quvchi ko'ngil kechinmalari, manfaat-ehtiyojlari, hayotiy kuzatishlari-tajribalari, orzu-istaklari hamda anglangan va anglanmagan mohiyat rishtalarini birlashtirib turadi. Shuningdek, she'r – shoir qalbidan inson ruhiyatiga ko'chib, o'quvchining hayotiy saboq, ibrat, insoniy burch kabi tuyg'ularni chuqur anglashida muhim ahamiyat kasb etadi.

A.Oripov ijodida hayot hodisalarini, turmush realliklarini realistik yo'sinda ifodalash, inson fe'l-faoliyatini teran tahlil etish yaqqol ko'zga tashlanadi. Bu narsa shoir ijodida ijtimoiy faollikning kuchliligini belgilash bilan birga she'rlaridagi badiiy-falsafiy ma'nolar quyuqligini ham belgilaydi.

Shoir ijodida Onalarga bo'lgan ehtirom, mehr va ular oldida mas'uliyat alohida mavzuni tashkil etadi. Ko'rinadiki, A.Oripov she'riyatida inson hayotining butun murakkabligi hamda uning mazmun-mohiyati tadqiq etiladi. Shu bilan birga insonlarning bir-biriga, tabiatga qanday munosabatda bo'lishi lozimligi va insoniy burchi turfa ko'rinishlarda tahlil qilinadi. Ularning she'rlarida inson ruhiyati, his-tuyg'ularini turli xil ziddiyatli buyoqlarda aks ettirish, odamzod qalbini band etgan muammolarni butun murakkabligi bilan tasvirlash, umuminsoniy qadriyatlarini tarannum etishga intilish etakchi tamoyillardan sanaladi.